

A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
XLV. | 2006

„GAZDAG VOLT AZ ORSZÁG ÉS BOLDOG BENNE A NÉP!”

Falusi munkáskolóniák lakóinak politika- és nemzetfelfogása Északkelet-Magyarországon

R. NAGY JÓZSEF

Jelen dolgozatban egy kulturálisan lehatárolt területen belül – Észak-Magyarországon – igyekszem vizsgálni az úgynevezett *kolóniákban* letelepedett munkások nemzettel, nemzettudattal, politikával kapcsolatos nézeteit, mind a mára már feloldódó hagyományában, mind a változásában. Fontosnak tartom kiemelni, hogy vizsgálatom kizárólag a kistelepülési, kolonizált munkásságra vonatkozik. Elsősorban azért, mert a csoportos munkáslakhelyek fokozottan és hatványozottan magukon viselik az általános munkáséletmód jellemzőit, másrészt mert azokban még mindig fellelhetők azon egyéni és kollektív *hagyományok*, amelyek a szórványban vagy a fővárosban élő munkásságnál már véglegesen eltűntek.

Ugyancsak meghatározóak voltak a nagyvárosi munkásságtól eltérő sajátosságok is. Az, hogy alapvetően más a lakáskérdés; városias a környezet, de nem városi az élet; hogy mindenütt jelen lévő a nagyvárosokban szinte nyomokban sem felfedezhető kétlakiság; a munkásság természeti környezet közvetlen közelében él, s ennek köszönhetően más a térszemlélete; mások a találkozási pontjai más társadalmi osztályrétegekkel. Magyarországi viszonylatok között a társadalmat megosztó hatalmas szakadékok között, mint társadalmi osztály, gazdagság–szegénység, férfi–nő, elit–populáris, a legmélyebb a falu és város közötti ellentét.

A tanulmányozott északkeleti térségben közel kéttucat kolónia, illetőleg kolóniával rendelkező település található. Az egyes tipizálási jegyek alapján igyekeztem minden jelentősebb kolóniatípust vizsgálataimba bevonni, így lehetett az elemzés tárgya Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd és Pereces, illetve Kurityán, Lyukóbánya, Edelény, Sajószentpéter és Alberttelep. Az összetett, próbakérdések után módosított, 12 oldalas, 109 különféle típusú kérdésből álló kérdőív összesen 310 személlyel került rögzítésre. Emellett 79 személlyel készült szabad-beszélgetéses, a klasszikus életútinterjú szabályai szerint strukturálódó, de foglalkozási és genealógiai interjúk témáit is magába foglaló interjú.

A nemzetben való gondolkodás, mely történelme során többször is megosztotta a Magyarországon lakókat, nem kerülte el a munkásságot sem. Sőt, egyes időszakokban a munkás volt az, aki a nemzetivel szemben, mint ellenpont helyezkedett el. A szakirodalomban számos említés történik erről a viszonyról, általában a különbözőségekre helyezve a hangsúlyt. A kutatás ennek ellenére semmiféle szignifikánsan kimutatható, nemzeti alapú különbözőséget nem tárt fel. Mindazonáltal egyes jegyekből valószínűsíthető, hogy sok esetben a nagyon színes nemzetiségi összetételt maguknak mondható falusi telepek életében mégis jelen lehetett a megkülönböztetés. Ez a gyakorlatban általában azt jelentette, hogy egy-két emberöltő mélységéig számon tartották a származást. Addig azonban, amíg az idegennek azonosítható egyén a munkaszervezetben létező és karbantartott kapcsolathálózattal rendelkezett, ez a háttérbe szorult. Csak olyan, erőteljes

történelmi-társadalmi változások tudták az előtérbe hozni, mint a rendszerváltoztatások, háborúk, határrevíziók. Azok az idegenek azonban, akik saját maguk is asszimilációra törekedtek, teljes mértékben a nemzet részeivé tudtak válni mind a közösség, mind saját maguk szemében. Akik nem voltak képesek, illetve nem akartak a beolvadási folyamatban részt venni – mint például a cigányság –, csupán azok kerültek az éppen aktuálisan meghatározott nemzet határain kívülre.

Több sztereotip felfogást a kutatás megerősített, s a vizsgált térség kolóniáiban lakó munkások esetében is általánosíthatónak talált. Ezek szerint az átlagos munkás szekularizált, baloldali beállítottságú, s nosztalgiával gondol a szocializmus éveire.

A kutatott térség kolóniáiban lakók politikai, világnézeti hovatartozásáról kategorikus véleményt alkotni a sajátosan magyar, átpolitizált mindennapok időszakában nagyon nehéz vállalkozás. Ugyanazon kutatás és elemzés politikával foglalkozó része gyanakvásra adhat okot, míg más részeinél ez a kételkedés fel sem merül. A kutatás nem volt, mert nem is lehetett figyelemmel az elmúlt másfél évtized politikai hovatartozást megkérdő választásaira, elsősorban a négy országos választásra. Egyrészt azért nem, mert az egyes választóközrözetek nem a munkáskolóniák területi határai szerint alakultak, illetve nem vették, nem vehették figyelembe a szavazó társadalmi csoportozhoz való tartozását. Így az egyes körzetek, települések szavazataira nem lehet egyértelműen rámondani, hogy azok a kolónialakók, a munkások szavazatai. Főleg azokon a helyeken nem, ahol a kolóniák mellett, sőt, egyes esetekben azon belül is jelentős számú földművelésből, terciér szektorból élő lakik. Másrészt az egyes választások, kiemelten a helyi szintű megmérettetések sokkal inkább szólnak személyes ismertségről, szimpátiáról vagy antipátiáról, protestszavazatnak nevezett „büntetésről”, mint világnézeti hovatartozásról.

A kutatás ezzel szemben sokkal inkább tekinthető témájában, területi egységében és a megkérdozettek körében fókuszáltnak, s lévén politikai tét nélküli, a valóságot a legjobban megközelítőnek is. Ugyanúgy a hosszas, a beszélgetőtársak által egyénien strukturált mélyinterjúk, mint a hagyományos pártpreferenciákra rákérdöz kérdőívek ugyanazt az eredményt hozták. A térség kolónialakó munkásai elsősorban, mintegy két-harmados többségükben baloldali beállítottságúak, másodsorban politikailag passzívak, s csak harmadsorban nevezhetők jobboldali világnézetűeknek.

Nemzet, nemzetiség

A munkásság kialakulásának időpontjában az európai tudatban a nemzet váltotta fel a társadalom szervezésének korábbi, szűkebb közösségekre érvényes formáit – de a munkásság ebből a nemzetfelfogásból kimaradt.¹ Nem a munkások részéről mutatható ki valamiféle ezt előidézöz aktivitás, hanem a nemzet érvényes határait meghúzöz elit részéről. A parasztságot mindig is a nemzethez tartozónak deklarálták, sőt, a nemzet tudat jelentős részeit ebből származtatták, míg a munkásságot a nemzettesten kívül lévöz, idegen elemnek tekintették. A *Munkások Újsága* 1848. októberi számában közölt munkáslevél híven érzékelteti ezt a nézőpontot. Eszerint a munkások, amíg nem érzik maguknak a magyar hazát, addig nem kívánják vérüket ontani érte.²

1 *Niederhauser Emil* 1985. 17.

2 *Munkások levele* 1848. 34–35.

Annak ellenére, hogy jó ideig a munkásságot nem tekintették a nemzethez tartozó osztálynak, számos esetben megfigyelhetjük azt is, hogy a munkások saját maguk szellemiségében mindig is előre helyezték a nemzetben való gondolkodást. Az elit részéről való nemzeti indokokkal való manipulációs kísérletek nagyon gyakran sikeresek voltak a munkások köreiben. Az a tudatos szemlélet, amit a *Kommunista Kiáltvány* hangoztatott,³ hogy a proletariátusnak nincs hazája, csak az elvakult ideológusok képzeletében volt valóság. A Magyarországon letelepedett, külföldi ipari munkások nemzettudata inkább homályos eredettudatot és nem nemzetiségi kötődést jelentett. Mivel szemük előtt játszódott le a nemzetben való gondolkodás kialakulása,⁴ a nemzetállami eszme megcsontosodása, idegen származásuk és nevük ellenére magyarnak tekintették magukat.

Ez jóval kevésbé volt problematikus kérdés a tradicionális, mint a magyarországi körülmények között újnak tekinthető iparágakban. A bányamunkásság mindig is tudatában volt annak, hogy olyan munkásréteg tagjai, amelyeknek évszázadok óta hagyományaik vannak. Ezért szakmájukat érintő kérdésben konzervatív beállítottságúak⁵ lévén, jóval fogékonyabbak voltak a nemzeti eszmére. A buléner bányászok 1926-os összejövetelének emlékére készült könyvben jellegzetesen 1920-as évekbeli, a magyarságtudatot nyíltan vállaló, pátosszal s átéléssel teli írások kaptak helyet. Annak ellenére, hogy a fejezetek egy nem magyar származású csoportról szólnak, az emlékkönyvet, s magát a visszaemlékezést is a „Nagymagyarország-eszme” szolgálatába állították. Eszerint a bulénereket minden a magyarsághoz, a trianoni Magyarországhoz köti, így saját ünnepüket is – 1926. június 2-án – a magyar himnusz eléneklésével kezdték.⁶

A meggyökeresedni még nem képes iparok esetében ez a magyarságtudat közel sem volt ilyen erős, sőt „...az ipari termelés hagyományainak kialakulatlansága miatt a külföldi eredetű munkásság az első világháború idejéig megőrizte etnikai szálakkal átszőtt, nemzetiségi különállását.”⁷ A Trianon után Magyarországon a nemzeti gondolat erősödésével – ugyan nem általánosítható módon – több külföldi származású szakember is visszatért hazájába. Mikor a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* átvette a *Borsodi Bányatársulat* érdekeltségeit s áttért a magyar nyelvű ügyintézésre, a német nyelvűek közül sokan a költözést választották.⁸ Nagyban elősegítette ezeket a mozgásokat az országosan tapasztalható rossz közérzet, s a munkásokkal szemben tanúsított általános gyanakodás. Ebben a korszakban a hatalom által mutatott paranoiás félelem kizárólag a nemzetben gondolkodó munkásságot fogadta el. „A hazafias munkást, amely a nemzet testéből és véréből való, tárt karokkal és testvéri szeretettel öleli magához a Magyar Nemzeti Hadsereg... [...] A munkásság lássa be, hogy egyedül ő, helyesebben a vezetői hibásak hogy az ország idáig jutott, amelyet mi már a sír széléről rántottunk vissza.”⁹ – fogalmazta meg intésszerűen 1928-as Horthy-monográfiájában Pilch Jenő.

A Kende János–Sipos Péter szerzőpáros a szakmunkásimport megszűnését az 1910-es évekre teszi (bár az északkeleti térség egyik meghatározó kolóniájába, Rudabányára még az 1930-as években is érkeztek buléner szakmunkások¹⁰). Véleményük szerint ek-

3 L. Marx Károly–Engels Frigyes 1949.

4 Kende János–Sipos Péter 1983. 249.

5 Bán Imre 1940. 220.

6 L. Gömörly Árpád 1927.

7 Dömötör Ákos 1975. 20.

8 Balla László 1983. 13.

9 Pilch Jenő 1928. 327–328.

10 L. Viktor Gyula 1981.

korra a belső, magyar munkaerőalap már szinte teljes egészében, 95%-ot meghaladó arányban fedezte az ipari munkaerő szükségletet.¹¹ A történelmi Magyarország 18 milliós népességének 1910-ben 54,6%-a volt magyar, 16,2%-a román, 11,2%-a német és 10,8%-a szlovák anyanyelvű. Ez a négy nemzetiség az iparon belül magyar 58,8%, román 7,2%, német 14,3% és szlovák részről 13,2% arányban képviseltette magát, tehát a románon kívül nagyobb arányban voltak jelen az iparban, mint az össznépességben.¹² A szlovák származású munkásság aránya az első pillanatban meglepőnek látszik, főleg tudva azt, hogy azok az elmaradottabb, túlnépesedett, elsősorban mezőgazdasági területekről vándoroltak az ipari centrumok felé. Ehhez tudni érdemes, hogy Magyarország szlovák nemzetiségi területei az ipari forradalom előtti időszakban az ország iparilag legfejlettebb vidékei voltak, komoly bányászattal és vasiparral, s az erre települt manufaktúra-iparral – s nem utolsósorban közvetlen kapcsolatban az ipar hajtóerejeként ismert német származású telepekkel. Ezt az aránytalanságot, ami inkább táblázatokban megmutatkozó statisztikai problémaként jelent meg, mint a valóságban, a Párizs környéki békék „oldották” meg, hiszen ezután a magyarországi ipari munkásság kis kivételektől eltekintve etnikailag homogénnek volt tekinthető. Sokban „segített” a magyar ipart nemzetivé tenni, s emellett nagyban fokozta a szakképzett munkások hiányát a Csehszlovákiával való lakosságcsere egyezmény, melynek végrehajtása során sok szlovák anyanyelvű munkás hagyta el az országot, illetve a magukat németnek vallók kitelepítése.¹³

A nemzetben való gondolkodás alapját a munkások esetében is a más nemzetekkel, a nemzetiségekkel való összehasonlítás adta. Mivel ez főleg a korai időszakok szakmunkássága esetében kifejezetten problémásnak mutatkozott – lévén ezen rétegben a nem magyar származásúak aránya igen magas –, számos, akár egymással homlokegyenest ellenkező vélemény is napvilágot látott. Nyíltan kimondott nemzetkarakterológiai szempontok alapján számos megkülönböztetés született. Gerber Frigyes bányagazgató a századforduló táján arról ír belenyugvással, hogy azon lakásokat, amelyek megfeleltek a „liptákoknak, parasztnak”, a jobb lakásviszonyokhoz szokott stájerok nem hajlandóak használni.¹⁴ „Éppen azon tulajdonságáért, hogy pálinkát nem iszik, a magyar munkásokat a nemzetiségiék fölött mindenütt előnyben részesítik”¹⁵ – olvashatjuk egy minisztériumi tisztviselő 1909-es írásában. Ferenczi Imre egy 1910-es, lakásügyekről szóló előadásában kijelenti, hogy „A kisház a magyar nemzeti házforma; a bérkaszánya bécsi import...”¹⁶ Bán Imre a jó munkássá válás kritériumai között elsőként a nemzeti hovatartozást említi: „A dunántúli bányavidéket környező falvak lakossága könnyebben válik végérvényesen bányásszá, mint a mátravidéki vagy sajómelléki községek lakói. Ennek a különbségnek az egyik oka az is, hogy a Dunántúl egyes vidékein található német eredetű lakosságban nincsen meg az a megrögzött ellenszenv a bányával szemben, mint a szintiszta magyar falvakban.”¹⁷

Géber Antal szintén a nemzeti sajátosságokra vezeti vissza az egyes munkákhoz való viszonyt, tanulmánya szerint az ipari üzemek munkaerőhiányában „...mint gyakori ok szerepel népünknek a rendes ipari munkától, a zárt műhely fegyelmétől való idegen-

11 Kende-Sipos i. m. 243.

12 Kende János 1985. 40.

13 Gergely Ernő-Jakab Sándor 1988. 7.

14 Idézi: Szivircsek Ferenc 1992. 103.

15 Géber Antal 1909. 479.

16 Idézi: Gyáni Gábor 1990. 372.

17 Bán Imre i. m. 224.

kedése; aztán különösen a tót, rutén és oláh nemzetiségekhez tartozó népnek rendkívüli igénytelensége, végül némely vidéken iszákossága, mely miatt az ipari munkára teljesen alkalmatlan.”¹⁸ – továbbá „A tót, rutén és oláh nemzetiségek lakta vidékeken a munkás-hiány egyik további oka volt e népek rendkívül alacsony fokán álló műveltsége és teljes igénytelensége. [...] Ezek nagyrészt írástudatlanok és az értelmiség oly alacsony fokán állanak, hogy önálló gondolkodásra, rendelkezésre teljesen képtelenek.”¹⁹

Az idegen lelkű munkásság magyarrá nevelése a legtöbb munkahelyen a társadalmi normakövetés természetes, s éppen ezért lassú folyamataira volt bízva, de sok helyen szisztematikusan próbálták a munkásokban a magyar nemzettudatot kifejleszteni. Több korabeli gondolkodó is a munkásgyermek nevelésében látta a munkásság kezelésének, nemzetben való gondolkodásának legfőbb módját, mert „...a gyermekévek emléke a kozmopolitizmus elleni hathatós gyógyszer.”²⁰ Az *Ózdi Olvasó Egylet* tagjai azon túl, hogy kiváló szakmunkásnak, elismert dolgozónak kellett lenniük, kizárólag a hazafias, nemzeti eszme elkötelezettjei lehettek.²¹ László Gyula a folyamatos jelenlétre, az irányításra és az ellenőrzésre helyezte a hangsúlyt: „A sopánkodás helyett a munkásság közé kell menni, velük és érettük dolgozni. A fajmagyar értelmiségnek kell magához ragadnia a magyar munkásság szellemi és erkölcsi irányítását, hogy azután a társadalomnak ezt az értékes elemét a magyar szellemi és erkölcsi életközösségbe vezetve, nagy nemzeti és szociális eszméinkért vele közösen dolgozva érthessük el legnagyobb ideálunkat: *Magyarország feltámadását.*”²²

Az idegen származású, legtöbbször vezető pozíciót betöltő szakemberek száma s befolyásossága megtapasztalható félelemérzetet is keltett, ezért ugyancsak a rendszeres nevelés fontosságára helyezi a hangsúlyt Oczvirk Nándor is: „Az elnemzetlenedés az ipar terén minálunk hamarabb következhetik be, mert nemzeti arisztokráciánk és nagy tőkével bíró erkölcsi testületeink vonakodnak élére állni az ipari munkának. Idegen tőkére, idegen ipari szellemre lesz szükségünk s itt nagy bajok eredhetnek, a mint hogy eddig is eredtek abból, hogy népünk lelki világában idegen kultúrbefolyás fog érvényesülni, mely a néplélek meghasonlását okozza. Az ipari munka nemzeti külön vonásait meg kell óvunk és erősíteniünk, erre pedig csakis a nemzet munkástársadalmának erkölcsi nevelése alkalmas...”²³ Az idegenekkel szembeni bújtatott ellenérzések leginkább a Trianon utáni években kerültek a felszínre. Az északi iparterületeken meginduló kivándorlási hullám szabályozásakor elsősorban az idegen területekről származó munkásoknak engedélyezték az ország elhagyását.²⁴ A kolóniákon belül a nemzeti sokszínűség ennek ellenére a kezelhető szinten belül maradt. Sokkal inkább a munkahierarchiában betöltött helyek – melyet általában azért befolyásolt a nemzeti származás –, és a főnök-beosztott viszony alkotta rendszer szerint, s nem az egyén származása szerint alkottak előítéletet. Az eredetileg német nyelvű szakmunkások letelepedésüket követően később kétnyelvűvé lettek, „míg ma kizárólag magyar nyelven dicsérik az Urat, mert Kis-Dobsina minden bulénerje nyelvében is magyar lett.”²⁵

18 *Géber Antal* i. m. 470.

19 *Géber Antal* i. m. 475.

20 *Fleischl Róbert* 1911. 88.

21 *Szalontai József* 1988. 42.

22 *László Gyula* 1926. [s. p.].

23 *Oczvirk Nándor* 1907. 246.

24 Polgármesteri leirat, Salgótarján – Salgótarjáni Levéltár, V.183.4.d.2258/1923.

25 *Gömöry Árpád* i. m. 132.

„És abból nem volt baj hogy ilyen többfajta nemzetiségűek. Nem. Mindenki beszélt magyarul. Esetleg törte a magyart. De mindenki beszélt magyarul és magyarnak vallotta is magát.” [férfi, 77 éves bányász, Rudolftelep].

A nemzeti gondolat két világháború közötti megerősödésére a jobbára idegen származású szakmunkás réteg több helyen névmagyarosítással reagált. Ez a világháborút követően, elsősorban a német nemzetiséghez tartozó, nagyjából buléner munkások részéről tovább folytatódott.

„A nevüket nagyon sokan magyarosították a II. világháború után, mert így jobban tudtak érvényesülni. A háborúban sok embert elhurcoltak azok közül, akiknek a neve nem volt magyar. Rudabányáról sokat, de voltak Ormosbányáról, Kurityánból is. Többek között édesapámat is el akarták vinni...” [nő, 80 éves bérelszámoló, Rudabánya].

Ennek ellenére a háborút felnőtt fővel megért munkások között egyértelműen kimutatható német-szimpátia volt a jellemző. A németeket magasabb kultúrájú, civilizált nemzetként kezelték, amire több esetben rávetült a német származású szakmunkásság, munkásarisztokrácia közvetlen, tapasztalatokon alapuló ismerete is. A háború alatt a német csapatok kivétel nélkül minden kolóniában megtelepedtek, felügyelve a háború szempontjából alapvető fontosságú termelést. Ennek köszönhetően tovább emelkedett a németek tisztelete, hiszen ezt az időszakot – főleg az ezt követő, a civil lakosságot sem kímélő szovjet és román katonai akciók tükrében – az utolsó békés, civilizált napokként élték meg.

„Nyomorogtak sokat, éhezett a család, az oroszok és a románok garázdálkodtak, elvittek mindent, amit lehetett, a németek nem voltak ilyenek. Három hónapig a németek főhadiszállása Álmosdon volt a kastélyban, még Hitler is járt ott.” [férfi, 70 éves vájár, Rudolftelep].

Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően számos ideológia alapú magyarázat látott napvilágot, melyek a munkásság nemzetben való gondolkodását voltak hivatottak bizonyítani. A téma iránti érdeklődés olyannyira kimeríthetetlen volt, hogy bármilyen, akár a nem túl kvalitatív megjelenések is lelkes olvasókra találtak. Andics Erzsébet e témakörben írt könyve több kiadást, több tízezer példányszámot is megért.²⁶ Ebben a munkájában megfosztja a nemzetben való gondolkodás lehetőségétől az addig ezt a jogot maguknak fenntartó társadalmi osztályokat: „Általános szabálynak tekinthető, hogy mennél reakciósabb valamely osztály, párt vagy egyén, annál szemérmetlenebbül kérkedik nemzeti jelszavakkal, mennél több takarnivalója van, annál szemfényvesztőbben büvéskedik hazafias szólamokkal.”²⁷ Ezek után az előző korok elképzeléseivel ellentétben a munkásságot nevezi meg az igazi nemzetfenntartónak. „A dolgozó osztályok, a munkásság, parasztság és dolgozó értelmiség ma az igazi nemzetfenntartó osztályok. Az ő munkájuk élteti a nemzetet, minden, ami az országot nagygyá, gazdaggá teszi, az ő szorgos két kezük, tevékeny agyuk teremtő munkájának eredménye. Már csak ezért is ezek az osztályok a legnemzetibbek, a nemzeti érdekek igazi hordozói. Mi lenne az országból a munkások, parasztek, a dolgozó értelmiség nélkül?”²⁸

26 L. Andics Erzsébet 1949.

27 Andics Erzsébet i. m. 10.

28 Andics Erzsébet i. m. 21.

A kolóniákban, s főleg a falusi kolóniákban élő munkásság nemzetiségekkel való kapcsolata tekintetében kihagyhatatlan a cigányság. Ez az a népcsoport, amelynek tagjai a kezdetektől jelen voltak a telepeken. Eleinte csupán megtúrt segédmunkaerőként, statisztikák által említetlen összetevőként, a szocializmus időszakában az asszimiláció és a nemzeti egyenrangúság kézzel fogható bizonyítékként, a nehézipar agóniáját követően pedig a telepeken rekedt, onnan saját erejéből mozdulni képtelen, társadalmon kívüli tömegként.

Az északkeleti régió már az iparosodás megerősödésekor Magyarország cigányok által legsűrűbben lakott területe volt. Hazánkban jelenleg is Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén él a legnagyobb lélekszámú cigány közösség, létszámuk a megyében az elmúlt száz évben kilencszeresére növekedett.²⁹ Azt, hogy a cigányság hogyan, s milyen mértékben vett részt a térség ipari kolonizációjában, források híján nem tudni. Sem a századelőn, sem a két világháború között erről statisztikák, kutatások nem készültek. Az egyes egyéni visszaemlékezésekre alapozva azonban valószínűsíthető, hogy cigány munkások kis számban mindig is jelen voltak a térségben. Szinte kizárólag csak szakképzetlen munkaerőként, elsősorban idénymunkákra szerződötve.

A térségben található cigányság nagyobb része a Monarchia idejében fenn tudta tartani megszokott, hagyományos életvitelét. A többszöri gyors gazdasági növekedés következtében mindig is volt piaca a cigányok kínálta munkának – vályognak, fémmunkáknak, a faragott fának, az állatokkal való foglalatosságnak és a cigányzenének. Ritkán vállaltak ipari munkát, „*csak egy-egy csillás [földalatti segédmunkás] dísz-cigány dolgozott az üzemben, a többi vályogozott meg a parasztok állatait hajtotta*”.³⁰

A két világháború között a régi cigány-foglalkozások eltűnése, a hagyományos életmód feladása felgyorsult, s az egymást követő gazdasági, társadalmi válságok egyre inkább ellehetetlenítették a cigányságot. Súlyosbította a helyzetet a környező országokból meginduló erőteljes cigány bevándorlás is, ami miatt a jóval kevesebb munkalehetőségen egyre több cigánynak kellett osztoznia.³¹

Alapvető változást az 1950-es évek hoztak. A cigányság képviselői az államszocializmus idején kezdtek tömegesen megjelenni az ipari munkahelyeken és a kolóniákban.³² Ettől az időszaktól minden keresőképes férfit, köztük a cigányokat is munkaviszonyra kényszerített a munkavállalási kötelezettség. Mindemellett a társadalmi változások eredményeképpen eltűntek azok a fogyasztói rétegek, melyek a tradicionális cigány foglalkozások piacát jelentették.³³ További motiváló erőként jelentkezett az is, hogy az 1945-ös földosztás nem számolt a cigánysággal, sőt, a cigányokat eddig foglalkoztató tehetős gazdák egy része is kénytelen volt feladni munkaadói pozícióját.

„Mink akko' jöttünk ide Szalkáro', amiko' volt ott egy lehetőség, jöttek ilyen összeírók, hogy menjünk el dolgozni. Ott má' enni is alig volt, csak ténferegünk. És akko' költöztünk először Ormosra, ott dolgoztam a bánya építőüzemébe', aztán meg itt Bányán

29 Nagy Dezső 1999. 27.

30 Férfi, 89 éves vājár, Rudabánya.

31 Kállai Ernő–Törzsök Erika 2000. 11–12.

32 Kemény István 1976. 50.

33 Kállai–Törzsök i. m. 25.

[Rudabánya], itt meg csillás voltam. [...] Most itt-e én vagyok a Jani, a rokkantosított nyugdíjaim miatt, a többi itt mind segélyen van." [férfi, 66 éves csillás, Rudabánya].

A szocialista iparosítás teljes foglalkoztatottságot hozott létre az iparvidékeken. A bányászatban és a kohászatban már a negyvenes évek végén megkezdődött a cigány munkaerő toborzása, ami az 1960–70-es években kiterjedt az ország és a gazdaság egészére. Az 1971. évi országos cigánykutató adatai szerint már a munkaképes korú cigány férfiak 85%-a volt aktív kereső.³⁴ Országosan sem volt sokkal magasabb ez az érték, 87,7%-kal.³⁵ A térség kolóniáiba ekkor érkeztek más vidékekről, elsősorban Szabolcsból, de az ország minden tájegységéről a különböző cigány – túlnyomórészt roma, kisebbrészt beás és romungro³⁶ – csoportok. A cigányok lakosságon belüli arányának növekedése elsősorban azokban a munkás-térségekben volt megfigyelhető, ahol a demográfiai feltételek a legkedvezőbbek voltak. Az aránynövekedés az „etnikai magterületek” központjaiban, a regnáló ipari telepeken volt különösen magas.

Amíg mindenkinek jutott elég munka, addig a megkülönböztetés nem volt jellemző, illetve az csak a nem nyilvános szinteken jelent meg.

„Egyetértés volt, igen. A cigány családok is beilleszkedtek, nem volt velük gond. Együtt dolgoztunk, és együtt szórakoztunk. A közös munkahely nagyon összetartotta az embereket.” [férfi, 76 éves bányász, Rudabánya].

„A mi cigányaink rendes munkásemberek voltak. Szégyellik is a fajtájukat. Le is tagadják, ha lehet.” [nő, 73 éves háztartásbeli, Rudabánya].

A rendszerváltoztatás utáni évek a cigány–magyar viszonyban alapvető változást hoztak. Az erősen vegyes etnikumúvá vált településeken az általános elszegényedéssel, gazdasági válsággal, fokozódó munkanélküliséggel párhuzamosan az interetnikus feszültségek is rendkívüli mértékben megnöttek.³⁷ Az ipari vállalatok megszűnése, a munkaalkalmak számának csökkenése elsősorban a szakképzetlen munkásokat, köztük a cigányokat érintette. A foglalkoztatottság idején ugyanis a cigányok elsősorban olyan gazdasági ágakban találtak munkát – azok magas, szakképzettséget nem igénylő élmunka-igénye miatt –, amelyek a válságban tönkrementek.³⁸ Mindezek mellett ők voltak azok, akik a munkahierarchiában elfoglalt alacsony pozíciójuk okán a legkisebb, legrégebb, komfort nélküli kolónialakásokat lakták, ahol 90%-ban hiányzott a vezetékes víz, rossz volt a közvilágítás és az utak burkolata. Ezeket a központi karbantartás leépülése, anyagi helyzetük ellehetetlenülése miatt képtelenek voltak fenntartani, így menthetetlenül megindult az egyes kolóniarészek szlömösödése. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az országos munkanélküliség hatására ezekben a kolónialakásokba a parasztfalvakból újabb és újabb cigánycsaládok költöztek be. Ily módon a válságkörzetekben egyre magasabb lett, lesz a cigányok aránya, ami mind a terület, mind a benne lakók leszakadását megpecsételi.

„Itt már mindennek vége van. Ezek a cigányok tönkretették azt is, ami még maradt az utcából. A fene sem tudja hányan laknak egy lakásban. Jönnek ezek mindenhol. Ma már több van, mint tegnap. Holnap még többen jönnek. Jönnek a falvakból. Ordítanak, lopnak amit érnek. Ez lett az utcából.” [férfi, 62 éves beállító lakatos, Borsodnádásd].

34 Kemény István 1998. 169.

35 1971-ben országosan a nők 64%-a, a cigány nőknek 30%-a volt aktív kereső. Kemény István 1998. 169.

36 Stewart, Michael Sinclair 1993. 29–30.

37 Nagy Dezső i. m. 28.

38 Kemény István 1998. 173.

A telepeken megjelenő cigánycsoportok többsége nem csupán későn csatlakozott a modernebb társadalom egyes intézményeihez, de máshonnan is indult azok felé, mint az őt körülvevő népesség – a parasztságot is beleértve. Másrészt ezt az integrációs folyamat jól elkülöníthető és kevés szimpátiával kezelt kisebbségi csoportként kellett végigélniük.³⁹ A viszonyulás minden kolóniában annak ellenére ugyanaz, hogy közel sem azonosak a többség–kisebbség arányát jelző számok. Mert amíg Rudabányán a település 3300 fős lakosságából közel 800 cigány származású, s az általános iskolába járó tanulóknak csaknem fele, az óvodásoknak több, mint fele cigány, addig Rudolftelep cigány lakosságának száma mindössze 15 fő. Ennek ellenére itt is, ott is a kolónia régi lakói a jelen helyzetét, azt, hogy a valaha szebb napokat látott házakba cigányok költöztek be, tragédiaként élik meg. Az egyes kolóniákban szinte gettószerű területek alakultak ki, ahová nem cigány semmiféleképpen nem költözik, s még a napi közlekedés során is elkerüli ezeket.

„Ez volt a város legszebb utcája. Kétoldalt jegenyefák, az elején a gyárnál vadgesztenyék, egy-egy hársfa, az épületek előtt virágok, az ablakokban virágok, tisztaság... Nagyon szép volt. [...] Tudja ezek itt velünk szemben mit csináltak, amikor idekerültek? Tehenet vágtak! Tehenet, itt! A ház bejárata előtt vágták le. Tehenet! A belét beledobták a szemetes konténerbe. A fele kilógott, itt volt a környék összes kóbor kutya, biztos volt vagy tizenöt, húsz. A kutyák széthúzkodták a beleket, meg a bőrt, iszonyú bűz volt.” [férfi, 75 éves meó-s, Salgótarján].

„Most ocsmány, ahogy ez kinéz. A cigányok mindent tönkretettek. Amikor én még gyerek voltam, sokkal szebb volt minden. Ocsmány, ahogy vannak.” [nő, 66 éves telefonközpontos, Pereces].

A kolóniában lakók az életüket befolyásoló tényezők közül a legfontosabbak között említették a cigányok jelenlétét, s ha az anyagi természetű tényezőket – jövedelem, létbiztonság, gazdagság – figyelmen kívül hagyjuk, ez volt a legfontosabb a számukra.

„Most rengeteg a fekete, s amit művelnek...!? Övéké a világ és csak a lovat adják alájuk. Azért dolgozik az ember, hogy nekik osztogassák a lovettákat. Régen jó volt, ma már nem az. A feketék az okai mindennek” [nő, 61 éves telepi bolti eladó, Pereces].

Politika – történelem

A munkásság mindig is a tevékenyen politizáló, jelentős aspirációkkal rendelkező társadalmi osztály volt. Az ipari munkásság politikai aktivitása már a 20. század elején is olyannyira eredményesnek tűnt, hogy más társadalmi csoportok is e példa vételét szorgalmazták. „...azelőtt a tisztviselők méltatlannak tartották magukhoz a bérmozgalmat, megaláznak vették az alacsonyabb szellemi nívón álló ipari munkásságtól tanulni, azokat utánozni. De ma egészen más a helyzet. Ma az éhség megtanította a tisztviselőket arra, hogy az egyetlen példa, amelyet feltétlenül követniök kell, az ipari munkásság szervezkedésének példája.”⁴⁰ – írta Hesslein József a *Nyugatban*, a tisztviselők háborús helyzetét elemezve. Móricz Miklós pár évvel korábban ugyancsak a munkásokat állítja a középosztály példaképéül: „Elég különös, bár nagyon is könnyen megtalálhatjuk az okait, hogy a munkásosztály tömörülése megelőzte a középosztályét...”⁴¹

39 Janky Béla 1999. 217.

40 Hesslein József 1917. [s. p.].

41 Móricz Miklós 1913. [s. p.].

A Hofherr-Schranz gyár munkásai közül 1939-ben (!) baloldali jellegű szervezethez a dolgozók 42,4%-a, jobboldali vagy szélsőjobboldali szervezethez 48,8%-a tartozott.⁴² A munkásság egészét azonban nem lehet általánosítóan megítélni a politikai aktivitással. A kolóniában lakó munkás, mint arra Peterdi Vera kutatásai rámutattak, nemigen politizált, még titokban is alig, mert „a biztos megélhetésért, a jó lakásért az apolitikusság elvével” kellett fizetni.⁴³ A biztos munkahely a legtöbbször elejét vette a politizálási hajlamnak. Az északkeleti térség kolonizált falusi munkássága ezen túl is egyedinek mondható abban a tekintetben, hogy semmiféle karakteres munkásmozgalmi eseményről, politikai szerveződésről nem tudnak a krónikák. Sem kommunista, sem nyilas organizáció nem nagyon létezett, de még az SZDP-nek vagy a szakszervezetnek sem voltak helyi szervezetei. Elsősorban ez azzal magyarázható, hogy Trianon után ez maradt az ország egyik legjelentősebb ipari régiója, s emiatt olyan monopolhelyzetet élvezett, ami az itt dolgozók munkáját nagyon ritkán tette bizonytalanná.

Rézler Gyula, közvetlenül a II. világháború befejezése után írt tanulmányában a munkásosztály politikai terveit, annak múltbéli megnyilvánulásaira alapozva, a polgári rendszerrel való békés együttélésben látta megvalósíthatónak.⁴⁴

A munkások mind a múlt, mind a jelen viszonyaira vetítve is kiemelten fontosnak tartják, hogy politikával foglalkozzanak. Még inkább erősíti a választás elkötelezettségét az, hogy csupán 12%-uk nem tartja lényegesnek a politikai aspirációkat. A rendszerváltoztatás utáni évek nehezen követhető politikai történései a társadalom egészénél jóval kevésbé változtatták meg a munkásság tradicionális irányultságát. A vizsgált térség telepére a nyíltan vállalt baloldaliság jellemző, hiszen egy lehetséges döntési szituációban a munkások 62%-a valamilyen baloldali tömörülést választana, s csupán 12%-a szavazna jobboldali pártra.⁴⁵ Mind a liberális, mind a kereszténydemokrata, esetlegesen szélsőjobb érdeklődés teljes hiánya jellemezte a falusi kolóniában lakó munkásságot. A vizsgált térség munkásszármazású lakói éppen ezért nagyon nehezen viselik el, hogy a választóközrtek régi járáshatárokat követő határhúzója miatt választásról választásra jobboldali képviselőt kapnak. Az egyértelműen baloldali preferenciájú kolóniák számarányukat tekintve kisebbségben vannak a környező falvak, kisvárosok jobboldali beállítottságú lakosságával szemben.

„Itt Ormos, Rudolf vagy Ruda semmit sem tehet Edelénnyel meg a kulákválakkal szemben. Hiába kellene nekünk a munkásértékeket becsülő ember, csak a rövidebbet húzhatjuk, na. Így is, úgy is valami kokárdás mélymagyart választanak meg. A pénzesek a pénzre szavaznak, nem a munkások embereire.” [férfi, 78 éves lakatos, Ormosbánya].

Jelentős volt ezzel szemben a politikai passzivitást mutatók aránya, mely 26%-ot ért el. Különösen annak tükrében magas ez a szám, ha az államszocializmus időszakát idézzük fel. A térség munkásainak 58%-a volt az MSZMP, vagy annak valamely elődpártjának tagja, 18%-uk pártfunkciót is betöltött.

„A kohászatban az úttörő élet után természetes volt még akkor a KISZ. Onnan meg már könnyen jött a párttagság. Sipp-supp, már be is léptél.” [nő, 61 éves elektrikus, Pereces].

42 Lackó Miklós 1989. 36.

43 Peterdi Vera 1989. 219.

44 L. Rézler Gyula 1945.

45 Ez a 2006. évben működő politikai pártokra vetítve a következő eloszlást eredményezné: MSZP 54%, FIDESZ 12%, Munkáspárt 8%. Más pártot a válaszadók annak ellenére sem jelöltek meg, hogy erre kifejezett lehetőségük lett volna.

A politika párttagságban megnyilvánuló vállalása, az aktív politizálás az országos átlagnál magasabb értékeket mutat, hiszen a megkérdezettek 6%-a jelenleg is aktív párttag – valamennyien kivétel nélkül ugyanannak a baloldali pártnak⁴⁶ a tagjai. Ugyancsak ez az aktivitás fedezhető fel a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatosan. A szocialista időszakban a telepi munkásság 99,9%-a szervezett munkás volt, s 51%-uk ma is saját magát aktívnek mondó tag annak ellenére, hogy túlnyomó többségük mára már nyugdíjas. Akik távoztak a szakszervezeti mozgalomból, azok sem feltétlenül tudatosan tették ezt. A kilépőknek csak 24%-a döntött tudatosan, aktivitást vállalva távozásával, a többiek csupán „hagyták”, hogy nyugdíjba vonulásukkor elveszítsék tagságukat is.

1956 megítélése

A gyár, a vállalat, a bánya a háborúk idején a biztonság egyértelmű megtestesítője volt. Az óvóhelyeket is a munkaadó építtette, ott biztonságban volt a telepek lakossága. 1956-ban a munkahely sokukat megmentett attól, hogy valamelyik oldalra álljanak, hiszen dolgozni kellett, és nem volt idő a politikával foglalkozni – ez nekik jó is volt így. A munkások többsége nem látta tisztán a dolgokat.

„Politikai zűrzavar volt. Nehezen értették meg, hogy mi történik. Mindenki érezte, hogy szükség van rá, de mindenki félt az újabb háborútól. Nagy volt az elnyomás, nagyon kellett már akkor az ellene való fellépés.” [férfi, 70 éves géplakatos, Ormosbánya].

Sokan nem akartak semmilyen szinten részt venni az eseményekben, míg mások elindultak Miskolcra tüntetni. Sokan látták a zavargásokat, fosztogatásokat, akasztásokat, sortüzeket. Páran disszidáltak, de összességében a térség munkásai nem érezték magukénak a forradalmat, tevékeny részvételük nélkül, érdeklődési körük peremén zajlottak az események. Sokan – a megkérdezettek 78%-a – az eseményeket egyértelműen a városi embereknek tulajdonította.

„A falusiakat nem érintette, a városban voltak zavargások. Nagy mozgolódások voltak, de teljesen alaptalanul csináltak forradalmat, hiszen nem kaptak támogatást innen sehonnan. Félték az oroszoktól, egy-két heves ember csinálta az egészet.” [férfi, 76 éves bányász, Rudabánya].

Az 1956-os események megítélése – hasonlóan a társadalom egészéhez – az egyes korszakok tekintetében folyamatos változást mutat. A forradalom időpontjában a kolónialakó munkások jelentős része, 28%-a elítélte az eseményeket annak ellenére, hogy nem tudta eldönteni, hogy forradalom vagy ellenforradalom zajlik-e. Ebben leginkább az átélt háborús emlékek játszottak szerepet. Legtöbben keserves időszakként élték meg a II. világháború idejét, amikor áruhiány, nélkülözések, éhezés és nagy szegénység volt. Sokan odavesztek a fronton vagy hadifogságba, illetve munkatáborba kerültek. Orosz, román és német csapatok többször átvonultak a térségen, garázdálkodás, fosztogatások, robbantások közepette, s a helyi zsidókat elvitték. A telepi lakosok a két eseményt „hangulata”, fegyveres megoldásai miatt sokkal inkább rokonították, mintsem hogy indítékai, történelmi hátterei miatt elkülönítsék.

„Rettegésben éltünk, rengeteg volt a kiszabadult rab, és akkor ugye itt jártak és bujkáltak kint. [...] Rettegésben tartott minket az '56-os esemény. Azt nagyon elítéltem, az akkori dolgokat.” [nő, 67 éves titkárnő, Pereces].

46 Magyar Szocialista Párt.

„'56 olyan volt, mint egy másik háború. Itt menekültek meg bujdosnak a szökött rabok.” [nő, 66 éves telefonközpontos, Pereces].

Az eseményeket biztosan megítélők nagyjából azonos, 12–16%-nyi arányban gondolták forradalomnak, illetve ellenforradalomnak. Meghökkenően sok azoknak a száma – 37% –, akik a történések idejében egyáltalán nem foglalkoztak az eseményekkel, illetve képtelenek voltak eldönteni, hogy mi is történik. Sokan saját maguk boldogulása érdekében ki is használták ezt a „lehetőséget”, s a zavaros idők miatt kialakult munkaerőhiányban túlmunkát vállaltak.

„A férjem vájár volt itt akkor a bányában. De itt nem volt semmi ám, csak az emberek nem mentek dolgozni, mert nem tudták, hogy mit csináljanak. Egy-két ember bement Miskolcra, de aztán azok is hazajöttek. Na és a férjem akkor annyi túlműszakot vállalt, amennyit csak bírt! Mert nem volt elég bányász, kellett a munka. Aztán amikor azt kifizették, akkor tudtuk egy kicsit megelőzni magunkat. Nekünk '56 ennyit jelentett.” [nő, 82 éves háztartásbeli, Rudabánya].

„Errefelé 1956-ban semmi sem volt. Teljes érdektelenség kísérte. Megalakult akkor a nemzetőrség, abban én is benne voltam. Pár éjszakát kinn töltöttünk a hegyen, nehogy valaki felgyújtson valamit. Akkor adtak nekünk ilyen régi dióverő puskákat is. Na és akkor ott ketten unatkoztunk, mert nem akart ott gyűjtogatni senki, és én lőttem egyet próbából a levegőbe. Talán ez volt egyetlen fegyverhasználat errefelé.” [férfi, 74 éves tisztviselő, Rudabánya].

1956-tól a rendszerváltoztatásig terjedő időszakban jelentősen módosult a munkások '56-ról vallott felfogása. Az uralkodó ideológia hatására már csak nagyon kevesen, mintegy 6%-nyian tartották forradalomnak az eseményeket. Jelentős részük, 41% értelmetlen vérontásnak, elítélendő cselekedetnek tartotta, ellenforradalomként kezelte. A többség a szocializmus időszakában apolitikusságot, érdektelenséget mutatott e tekintetben, s 1956-ot csupán pragmatikus szempontok alapján ítélte meg: mennyiben változtak az árak, mennyire nőttek vagy csökkentek a keresetek, jobb lett-e a munkások élete? A megkérdezettek 50%-a csupán ilyen kérdésekre volt képes rávetíteni 1956-ot.

A rendszerváltoztatás után több, párhuzamos értékelésváltozás is megfigyelhető. Egyrészt többszörösére, 22%-ra emelkedett azok száma, akik ma már 1956-ot forradalomnak tartják. Mindemellett szinte eltűntek azok, akik az ellenforradalmi teóriában hittek. A falusi kolóniákban élő munkásokat ma leginkább a kételkedés, az érdektelenség, illetve a fegyveres megoldásoktól való teljes elzárkózás jellemzi. Ennek kapcsán negyed-részük egyértelműen elítéli 1956 fegyveres megoldásait, mind a forradalmárokat, mind a hatalom általiakat, 28%-uk nem tud, és nem is akar véleményt nyilvánítani a forradalomról, érdektelennek tartja.

1957-re a többség már az egyértelmű jobbulás első lépcsőjeként emlékezett. Jobb lett, enyhült a légkör, javult a helyzet, fellendülés kezdődött.

„Bányász szemmel nézve a legjobb korszak kezdetét jelentette, a virágzó Magyarország időszaka kezdődött. A Kádár-korszakot mindenki visszasírja, még a legnagyobb kapitalista is visszakívánja.” [férfi, 70 éves géplakatos, Ormosbánya].

A szocialista időszak

A létező szocializmus utólagos megítélése mindig is jellemző elkülönítő jegye volt a munkásságnak. Deklaráltan ez volt az az osztály, ami a rendszer vezető erejeként a leg-

többet kapott: mind az anyagiak, mind a szimbolikus tartalmak területén. Ebből eredően a rendszerváltoztatást a munkások túlnyomó többsége romlásként, valami szépnek és jónak az agóniájaként élte meg, s annak ellenére, hogy mára már ez a viszonyulás lassan, de érezhetően változik, előjelében ugyanolyan maradt.

„Az Egyesült Államok is elismerte, hogy amíg a Kádár-rendszer volt a világon, a világon egy ország sem fejlődött annyit, és egy országban sem épült annyi ház, mint Magyarországon. Hát ez egyértelmű... úgy nőttek a bérházak, mint a gombák!” [férfi, 44 éves géplakatos-gépszerelő, Lyukóbánya].

„Persze voltak úgynevezett kommunista műszakok is abba' az időbe', de ezek szép emlékek, jó emlékek. Azok felét elviccelte az ember, vidámak voltunk.” [nő, 61 éves elektromos, Perces].

Az általános vélekedés szerint a II. világháborút követő koalíciós időszak úgy jelképes, mint valóságos értelemben a felszabadulást jelentette. Az ország újjáépítéséhez szükség volt minden munkáskézre, kellett a nyersanyag, az ipar, a zavaros időszakot nyugodtabb követte. De sokan, főleg a parasztszármazású, elsőgenerációs munkások közül említették azt is, hogy *„mindent elvettek a kisemberektől, volt tagosítás, lefoglalások”*.⁴⁷ A kolóniában lakó munkások többsége azonban úgy látta, hogy ez a számukra inkább jó, mint rossz, hiszen *„lehetett érezni a javulást, az ipari fellendülés elkezdődött, igaz, a parasztnál meg elkezdődött a rossz”*.⁴⁸ Ugyanez a kettősség volt felfedezhető a Rákosi-korszak megítélésében is, ahol a munkásnak elsősorban a jó, a földműveseknek pedig a rossz jut. Az 1950-es évekre a telepi lakosok jelentős része, mintegy 27%-a egyértelműen, mint a jólét megalapozásának időszakára emlékezett vissza.

„A Rákosi-korszakban épült az ország, utak, gyárak épültek, a munkásnak becsülete lett. Rákosi nélkül soha nem épült volna föl az ország.” [férfi, 70 éves vágár, Ormosbánya].

„Aki szeretett dolgozni, az tisztelte Rákosit, aki nem szeretett dolgozni, az gyűlölte. Munkát adott, de kenyeret is adott, felépítette az országot, megtanított mindenkit dolgozni.” [férfi, 81 éves vágár-bányamentő, Ormosbánya].

A megkérdezett kolónialakó munkások 43%-a semmiféle negatívumot nem tulajdonított a szocializmusnak. Azok, akik ezt megtették, elsősorban a hazugságra épülő rendszert, a félelem mindennapok szintjén való megjelenését, az egypártrendszer igazságtalanságát, illetve az általános szegénységet nevezték meg negatívumként. Ennek ellenére még azok is, akik kritikával éltek, találtak pozitívumokat. Csupán a munkások 3%-a élte meg homogén rosszként, minden jó nélküli időszakként a szocializmus korszakát, 97%-uknak saját bevallásuk szerint a rendszer adott valami jót. Ez elsősorban a munkalehetőségeket, az olcsó életet, a biztonságos és hosszú távra előre kiszámítható életkörülményeket, a támogatási és tanulási lehetőségek széles körét, s mindig fő helyen említve a kiterjedt és számos egzotikus helyet is magába foglaló üdülési alkalmakat. A válaszadók 16%-a az elképzelhető legjobb társadalmi rendszerként nevezte meg az államszocializmust, s elíziumi időként emlékezett annak korszakára.

47 Férfi, 66 éves gépkezelő, Rudabánya.

48 Férfi, 71 éves géplakatos, Rudabánya.

A munkásosztály társadalom általi megítélését a megkérdezettek egyértelműen egy olyan folyamatként érzékelik, amely a II. világháború éveiben egy átlagosan jó értékről indulva a szocialista időszakban érte el a csúcst, s amely ma sokkal rosszabb, egy éppenhogy elviselhető értéken áll. Az erről szóló narratívákban a szocializmus időszakában a munkáslét valamiféle mitikus magasságokba emelkedett – ami még keservesebbé teszi a ma hanyatlásának megélését. A megkérdezett munkások 45%-a a szocializmus idősza-
káról semmiféle rosszat nem tudott sem maga, sem mások tekintetében említeni. Azok, akik a rendszerrel szemben fenntartásokat fogalmaztak meg, elsősorban a politikai kép-
mutatást, a vezetők és munkások közötti különbségeket, a lehetőségek hiányát, a hatalom
túlkapásait, a pártrendszer kontraszelektivitását nevezték meg negatívumként. Sokakat
bántott, hogy „Egy jó kommunista négy elemivel igazgató lehetett.”⁴⁹ Mindezek ellenére,
kivételesen minden válaszadó tudott a munkásság számára egyértelműen pozitív élmé-
nyeket, dolgokat említeni.

„Na meg használtuk ezt a szocialista munkaversenyt is. Nem engedünk semmilyen
társadalmi munkát máshol, gyertek a kolónia felszámolására az építkezéshez! Az alapo-
kat ingyen megcsináltuk. Mire jött az anyag addigra már a szocialista brigádok az árko-
kat kiásták. Szép idő volt az, egységben és szeretetben, barátságban dolgoztunk, együtt,
egymásért.” [férfi, 77 éves vezető, Rudolftelep]

Ezekben a válaszokban a rendszer legpozitívabb vonása a kiszámíthatóságban, a
hétköznapi megfogalmazás szerinti jobb életben, illetve a létbiztonság szavatolásában
jelenik meg. A rendszer sajátosságai a munkások mai megítélése szerint lehetőségeket, az
életmód fejlődésében megmutatkozó elégedettséget, s hosszú távra megnyugtató jövőké-
pet tudtak nyújtani.

1968-at, az új gazdasági mechanizmus időszakát a munkások háromnegyede a gya-
rapodás időszakaként azonosította, s semmiféle kapcsolatba nem hozta sem a reformok
indulásával, sem a prágai eseményekkel.

„Ünnepeltünk sok mindent, volt munkahely, meg lehetett élni, jó volt, minden meg-
volt, amit az ember akart. Jól ment a bányá, sok támogatást kaptak az emberek az állam-
tól” [férfi, 63 éves lakatos, Rudabánya].

Alig páran emlékeztek úgy, hogy az új gazdasági mechanizmus a nehézipar és a
bányászat válsága lett volna. A csehszlovákiai eseményeket elsősorban azok kísérték fi-
gyelemmel, akik felvidéki származásúak lévén, kapcsolatban álltak ott lévő rokonaikkal,
ismerőseikkel. Az általános hangulatot az jellemezte, hogy mindegy mi történik, ha van
munka és meg lehet élni. Ugyanez a szemlélet vonult át az 1970-es évekre is.

„Jó idők voltak. Aki dolgozni akart, dolgozhatott. Aki dolgozott, boldogult!” [férfi,
71 éves robbantómester, Rudolftelep].

„Minden ember meg volt becsülve, gazdag volt az ország és boldog benne a nép!”
[férfi, 68 éves vájár, Kurityán].

49 Férfi, 89 éves bányászzenekar-karmester, Pereces.

IRODALOM

Andics Erzsébet

1949 Munkásosztály és nemzet. Ötödik kiadás. Budapest, Szikra

Balla László

1983 A rudabányai bányászok társadalmának kialakulása. Bulénerék Rudabányán. Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum

Bán Imre

1940 Szénbányászok *Rézler Gyula* (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Közgazdasági Könyvtár XXIV. kötet. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság, 215–242.

Dömötör Ákos

1975 A dualizmus-kori magyar munkáséletmód kérdéséhez. Múzeumi Kurír, 17. sz. 18–27.

Fleischl Róbert

1911 Munkáslakásokról. Bányászati és Kohászati Lapok 2. sz. 87–89.

Géber Antal

1909 Az utolsó évek munkásmozgalmi Magyarországon. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 466–479.

Gergely Ern–Jakab Sándor

1988 A szénbányászok munka- és életkörülményei 1945–1948. Budapest, Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete – Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete

Gömöry Árpád (szerk.)

1927 Emlékkönyv Dobsina bányaváros alapításának 600 éves évfordulójára. Putnok, Tapody Árpád Könyvnyomdája

Gyáni Gábor

1990 Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében a századfordulón. Századok, 124. sz. 355–382.

Hesslein József

1917 A köztisztviselő-probléma V. Nyugat, 18. szám, [s. p.].

Janky Béla

1999 A cigány nők helyzete. In: *Pongrácz Tiborné–Tóth István György* (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999. Budapest, Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium, 217–238.

Kállai Ernő–Törzsök Erika (szerk.)

2000 Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda

Kemény István

1998 A magyarországi roma (cigány) népességről. *Kovalcsik Katalin* (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Tanítók kiskönyvtára 9. Budapest, BTF–IFA–MKM, 159–174. 1976. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézete

Kende János–Sipos Péter

1983 Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910. Történeti Szemle XXVI. 238–254.

Kende János

1985 Adalékok a magyarországi nagyipari munkásság nemzetiségi összetételének alakulásához a századelőn. In: Munkásosztályunk fejlődése 1945-ig. Győr, Magyar Történelmi Társulat – MSzMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, 37–44.

Laczkó Miklós

1989 Gépgyári munkások az 1930-as években. Századok, 1–2. sz. 3–41.

László Gyula

1926 Wekerle állami munkástelep monográfiája. Budapest, Hangya Házinyomda

Marx Károly–Engels Frigyes

1949 A kommunista kiáltvány. 3. kiadás. Budapest, Szikra

Móricz Miklós

1913 A magyar középosztály. Nyugat, 1913. 9. sz. [s. p.]

Munkások levele

1948 Munkások Ujsága, 1848. október 24., 8. sz. 34–35.

Nagy Dezső (szerk.)

1999 A környezet állapotának és alakító tényezőinek bemutatása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Önkormányzat Hivatala – Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány

Niederhauser Emil

1985 A munkásosztály kialakulása Európában. Munkásosztályunk fejlődése 1945-ig. Győr, Magyar Történelmi Társulat – MSzMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, 11–21.

Oczvirk Nándor

1907 A munkásnők nevelése. Bányászati és Kohászati Lapok. 1907., 2. kötet, 243–247.

Peterdi Vera [Sallayné]

1989 A MÁVAG kolóniai (1869–1985). *Bencze Géza* (szerk.): Tanulmányok a MÁVAG történetéből. Budapest, 209–233.

Pilch Jenő

1928 Horthy Miklós. Budapest, Athenaeum

Rézler Gyula

1945 A munkásosztály felemelkedése és az életforma átalakulása Európában. Budapest, Faust Könyvkiadó Vállalat

Stewart, Michael Sinclair

1993 Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest, T-Twins Kiadó

Szalontai József

1988 Az Ózdi Kohászati Üzemek munkásmozgalmának története. Ózdi honismereti közlemények 11. Ózd, Kun Béla Művelődési Központ

Szvirček Ferenc

1992 Kolonizálás, mint a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáspolitikájának része. *Somorjai József* (szerk.): Tatabánya 45 éve város. Tudományos füzetek 7., Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 99–105.

Viktor Gyula

1981 Bulénerek Rudabányán. Rudabánya [kézirat]

“THE LAND WAS RICH AND THE PEOPLE WERE CONTENT”

Attitudes towards politics and the nation in rural workers' colonies in north-eastern Hungary

The study describes the attitudes towards the nation, national consciousness and politics of the workers living in colonies in north-eastern Hungary based on the findings of cultural anthropological fieldwork. The disappearing traditions and the changes are both taken into account. The workers' attitudes toward the 1956 uprising and the changes in their attitudes to this event are also discussed.

Various attitudes towards the nation, which often divided Hungarians, could be noted among the workers. In some periods, the workers formed a counter-point to the national ideal. Even so, we did not find any significant differences as regards these attitudes. It seems likely that there existed some form of differentiation in the life of these rural communities with a colourful ethnic background. In practice, this meant that origins were remembered for one or two generations, although this was not too important if individuals regarded as “outsiders” had existing and good contacts within the work organisation.

Changes were mostly triggered by profound historic and social events, such as political upheavals, wars and the revision of the country's borders. Those, who strove to become assimilated, became part of the Hungarian nation both in the eyes of their community and in their own. However, those who were unable or unwilling to assimilate – such as the Gypsies – remained beyond the pale of the nation.

Our research confirmed several stereotypes, which were found to be true in the case of the workers in the studied region. These are the following: the average worker is secularised and thinks back to Socialism with nostalgia. Most of them, about two-thirds, have left-wing attitudes, they are politically passive and only about one-third can be regarded as having right-wing attitudes.

József R. Nagy